A

BÁNI MÉLTÓSÁG

EREDETÉTŐL KEZDVE

NAPJAINKIG.

ÍRTA

HAMPEL JÓZSEF.

Különnyomat a „Győri Történeti és Régészeti füzetek“
IV. kötetéből.

PEST.
Aigner és Rautmann.
1868

Győr, nyomatott Sauervein Gézánál. 1868.

Hazánk azon államintézményei közé, melyek koruknál és fontos szerepüknél fogva nevezetesek, mindeddig a báni méltóság is tartozott. Ha majd ez országos hivatal is, engedve az újabb parlamentáris rendszer követelményeinek, enyészetnek induland, akkor a történetíró tiszte lesz annak jelentőségét a múltban és belső szükségességét az utókor előtt híven és alaposan feltüntetni. Jelen értekezésemmel ama bővebben megírandó monographia számára az utat némileg egyengetni akarom, ha ez sikerült, akkor soraim célja el van érve. *)

I.
A báni méltóság legrégibb időben.

Kevés az, mit a báni méltóság eredetéről és őskori hatásköréről biztosat állíthatunk. A történetírók mind megegyeznek abban: hogy első csiráit a horvátok- és rokon népeknél kell keresni t. i. azon népeknél, melyek a mai Dalmátiát és Hercegovinát, török és magy. Horvátországot, Bosniát, Serviát stb. lakták és pedig a 7 ik század óta Chr. u. Mikor a ma-

*) Kútfők és segédkönyvek: Fejér Codex diplom.; Wenzel Árpádkori okmtár; Corpus juris hung.; Gévay Urkundenetc; Thuróczy, Kézay, Anon. Bel. reg. not.; Constantinus Porphyrog.; Eáttkay memória reguni et banorum etc; Lucius, de regno Dalm.; Szentiványi Miscellaneorum dec. sec. H e 11 m á r: Series banorum; T i m o n Imago novae et antiquae Hungariae; Bél de Archiofficiis etc; Kerchelich Notitiae praeliminares

gyarok az új hazát elfoglalandók a Kárpátokról leszálltak, megvolt már az intézmény az említett népeknél.

Ez időponttól visszafelé tekintve kevés biztosat, sok koholtat találunk, mit egyes történetírók munkáikba fölvettek s ál vagy hamisított oklevelekre és merész combinatiókra alapítanak. A horvát őstörténetet majdnem merő combinatiók képezik.

Ily combinatio az is, hogy a *bánok* eredete a 6-ik vagy 7-ik századba esik. Const. Porphyr. szerint *Porinus* alatt tért át a horvátok nagy része a kér. vallásra; ekkor a *báni* hivatal létezett és ez áttérés *Heracles* görög császár idejében történhetett, midőn a horvátok a frank járom alól felszabadultak. C. P. a bánt „P2ímj"-nak nevezi; latin okmányokban „banus" fordul elő; a nem horvát latin történetírók „dux"-nak nevezik.

Ami a *bán* szó származtatását illeti, az írók sokféle hypothesiseket felállítottak; az én véleményem oda irányul, hogy a bán kifejezés bojánból származott, ami annyit jelent mint „metuendus", mely véleményt Constantinus Porphyr. is támogat midőn még a 10-dik században is „Pwi'<?£"-nak nevezi a bánt, mi bojánból könnyen származhatott.

Szerinte 11. shupaniára lett az ország felosztva; mindegyik élén egyegy shupan állott; *i βοανος αvΓων* három tartományt bírt: (Szabó K. szerint) Korbovát, Lika és Ottochaz vidékeit. Ráttkay és utánzói e fölosztásra vonatkozó fejtegetései igen homályosak és bátran mellőzhetők.

Határozottat mondani a bán hivatásköréről ez időben majdnem lehetetlen. Mert ama népek szüntelen bel- és külháborukba voltak bonyolódva, mindenesetre igen harcias jellemű volt e hivatal is; a harcban ő lévén a fő, a békében is központosította kezében a főhatalmat. Régi horvát okmányok

ete; gr. Teleky Dóm. utazása; Engel Geschichte Dalmatiens, Croatiens, Slavoniens; Kussevich de municipalibus juribus et statutis etc; Botka Tivadar, és Madarassy nagybecsű munkái; Gyurikovich Tud. gyűjtem. 1836 és De situ et ambituetc; Podhraezky, Fejér Croatiae et Slavoniae cura regno Hungáriáé nexus; Palugyay: Λ kapcsolt részek; P. T. cikke az Encyclop.ban; Bartal, Cziráky, Virozsil ösmeretes munkái, Palugyay: Megyerendszer, stb. stb.

„Zhíít“-nak 8 *„Archishupán“nak.* nevezik egyaránt; míg a tartományi főnökök és udvari tisztek *shupani, zupani, comites* nevek alatt szerepelnek. A báni méltóság sokszor örökölhető lett; némely bánok a *„rex“* címét felvették s így oly zavar támadt a régi bánok sorrendjére nézve, hogy alig bírunk benne eligazodni. Gyakran egyesek gyilkolások által nyerik a főhatalmat. így megöli Miroslawot Πξ/βονω^ *Βοιανος,* ezt követte Domogoy és Sestlaw, ezt ismét megölte Branimir bán (879—886?); Muncimirnek, ki valószínűleg az előbbinek fia volt, egy 892-iki okmányában emez udvari tisztségeket látjuk említve: „Juppanus Cavallarius, J. Caraerarius, J. Pincernarius, Jupani Oomitissao“ ő maga Dux Croatarumnak nevezteték.

Horvátország *Porinus* óta Bysanczhoz függési viszonyba jött. A Dráva-Száva közti horvátok a frank járom alatt megmaradtak s utóbb a német fejedelmeknek voltak alávetve; bánjuk — veliki shupán — Sissekben lakott s a friauli őrgróftól függött. A 10·ik század elején foglalták el a magyarok e vidékeket is. A Dráva-Száva közti vidék tartósan fűződött az alakuló magyar birodalomhoz és annak valóságos részét képezé; míg Horvátország még folyton független maradt bánjai alatt. Tanúskodik erről számos azon időbeli okmány. Nem találjuk nyomát annak, hogy a Dráva-Száva közti Slavoniának István koráig külön tartományi főnöke lett volna, és nagyon kétes combinátio az, mely Szt. Istvánt még Géza korában mondja Slavonia főnökének. De igenis Imrét István fiát nevezi a gvercsei esperes „Dux Slavoniae“nek; Imre szerinte Crescimir horvát király leányát vette nőül, ki Istvánt ezért Conrád ellen segité.

Az ismeretes zágrábi breviárium János esperes állítását, hogy Imre „Dux Slavoniae“ volt, erősiti. Valószínű, hogy István tekintettel volt arra, miszerint a slavoniai horvátok eddig is némi önállósággal bírtak; de bánnak Imre nem tekinthető, nem volt a „Dux Sl.“ nevezet címnél egyéb, melynek megfelelő valóságos hivatáskört csak későbbi királyok teremtettek. Imre özvegye özvegyi birtokkép elnyerve a férje által névleg bírt tartományt, az a horvátokra átszállt.

Zvonimir egy unokája, Crescimir fia, István volt ekkor

bán és pedig Protospatarius Imperialis, miként magát egy 1042-iki okmányban nevezi. Fia: Crescimir Péter ellen harcolt Endre (uraik. 1046—1061) ez a dalmatokat (a tengerparton lakó horvátokat) folytonosan nyugtalanítva, végre néhányat közülök megadásra kényszeritett. János esperes ezt mondja: „Endre megerősödvén az uralomban, az ország jogainak visszaszaszerzéséről gondoskodott és testvérét Bélát Slavonia hercegévé (Dux Slavoniae), Radót az ország nádorává tette," ezek a horvát királyt (!) birtoka határai közé szoriták és Slavoniát a Zettina folyóig régi határaira visszahozták." Béla (uraik. 1061—1063) Zvonimirnek hatalmas horvát bánnak leányát Ilonát (Liepát) nőül adta és ez férjének Slavonia egy részét jegyajándékul hozta.

Zvonimir bán egész Horvátországot alávetette magának és 1076-ban VII. Gergely pápától nyerte a királyi címet a koronával — s ekkor egy okmányt állított ki, melyben bevallja, hogy 6 előbb Horvátország és Dalmatia bánja volt, most pedig Horvát- és Dalmátország királyává a nép és a papság által egyhangúlag választatott. Zvonimir Salamonnal igen barátságos lábon állt. Thuróezy szerint ő Salamon királyhoz és Géza herceghez oly kérelemmel fordult, hogy öt a karántánok ellen oltalmazzák. A király tehát és a herceg sereget gyüjtvén Dalmatiába indultak és az elvett földet neki visszaadták; ezt beszélik a karán tán írók, ugyanezt Dandolo is.

1087-ben meghalt Zvonimir, fia ugyan volt (Radován); de nem tudjuk, mi lett belőle. Most Horvátország szörnyű anarchiának volt kitéve. Thuróezy szerint e zavarokban Ilona, a spalatoi esperes szerint több hatalmas shupan, kérte László király segítségét. László, mint Luciusnál egy okmányban olvassuk, jött és elfoglalta az egész földet a Dráva vizétől egészen az alpesig; azután ezeken átment és kezdett erősségeket és táborokat megtámadni és sok csatát vívni Croatia népeivel; de midőn ezek egymástól elkülönítve az egyik a másikat nem segité, könnyű győzelmet nyerhetett a király. Egészen a tengeri vidékig mindazáltal nem érkezhetett; hanem hallván, hogy a kunok saját országába nyomultak, visszament Magyarországba.

László kezébe került most a Száva és Dráva közti föld

nyugati része és a Szávától a havasokig terjedő része Horvátországnak és ezen részekben László, mint egy egykorú kéz a zárai Mária menybemeneteléről megnevezett klastrom albumában írja, Álmos urat unokaöcscsét királyul tette.

Lászlónak e diadalmaskodása óta számítja Bartal a báni méltóság fenállását Magyarhonban „et quae antea báni fuerat potestas hanc non modo confirmavit, séd magistratui palatinorum in Hungária assimilem esse voluit;“ ez állítást nem merem föltétlenül elfogadni. Igaz, hogy a magyarok egyik jellemvonása az volt, hogy ők a meghódított népeknek is meghagyák intézményeiket, mi Fejér szerint is nem csekély oka volt europábani megszilárdulásuknak; de ezen egy esetben legalább Almos nem egy ősi intézmény folytatója gyanánt tűnik fel előttünk, sem nem mint a palatínuséval hasonkörü hivatalnok.

Bánnak nyomát már hosszabb idő óta nem leljük, soruk megszakadt; — Slavoniában a shupaniai szerkezet már előbb is meg volt döntve, és az István által oda behozott municípális rendszer lön László által tovább fejlesztve. Almos mint a király helyettese volt oda küldve; némelyek „rex“ némelyek „dux“nak nevezik, seholsem neveztetik „banus‘‘nak; úgy látszik, nem fejtett ki elég erélyt, mert az ellene fölemelkedő Péter shupánt nem bírta legyőzni. Kálmán a lázadást elfojtá és 1102-ben János esperes szerint a Slávság hátralevő részét, mely László által nem volt meghódítva, legyőzte. Elfoglalta a dalmát tengeri városokat is és magát Horvátország királyává koronáztatta; egy egykorú okmányban olvassuk: „urunk J. Chr. emberré válásának 1102-ik évében, én Kálmán Isten kegyelméből Magyar-Horvát- és Dalmátországok királya, miután megkoronáztattam a tengerfeletti Biogradban, a királyi városban stb.“

Kálmán alatt és ö óta szilárdult meg a magy. királyok hatalma Horvátországban; az ö korában ment át a báni méltóság hazánk intézményei közé.

II.
A báni méltóság az árpádházbeli királyok alatt.

Ez az időpont, melytől e nagyfontosságu hivatal kezdetét hazánk államintézményei közt számítjuk. A meghódított népet az ország központjából közvetlenül kormányozni nehéz lett volna és különben is a tenger felöl folytonos támadásoknak volt ama föld kitéve. Ez lehetett a két ok, mely királyainkat arra indította, hogy a horvátokat saját shupánjaik alatt némi függetlenségben hagyják és csak mintegy saját személyük helyettesítésére az ősi báni méltóságot fentartva élükre a bánt helyezzék.

Ez mindjárt eleitől fogva rendesen előkelő főur volt, mint péld. Ugra gróf, kit Horváth J. és Palugyayval első bánnak szeretnénk tekinteni. Ugra után megszakad a bánok sora, s csakis 1140-ben folytatódik, midőn az okmányokban Bélus bán nevét olvassuk. Néhány történetíróink és jogtudósaink (Cziráky, Récsy stb.) ezen Bélust mondják első bánnak. Rendesen a bánok nevei mellett szokott a régi okmányokban kitéve lenni azon tartomány, melynek ő főnöke. így látjuk, hogy a legrégibb okmányokban slavoniai bánok előfordulnak: nincs semmi kétség hogy e slavoniai bánok nemcsak a tengermelléki hanem a belföldi horvátokat egészen a Kulpáig kormányozták, miután az általuk lakott föld még Tamás esperes XVII. fejezetében is közös Slavonia névvel illettetik. Utóbb slavoniai bánnak és pedig „totius SÍ. banus"-nak neveztetett, ki az említett földdel együtt a Dráva-Száva közti földet is kormányozta. A csak Dalmatiát (tengermelléki Horvátország s a tengeri városok), vagy csak Croatiát (a Kulpáig terjedő föld) kormányzó bánok dalmát, horvát bánoknak s utóbb a csupán Slavoniát kormányzók slavon bánoknak neveztettek.

Ez utóbbit és az előbb megnevezett országokat jól kell megkülönböztetni és a horvát történetírók által terjesztett balfelfogásoktól óvakodni kell. Már ez időben is Slavoniát Kőrös, Zágráb, Varasd s az utóbb eltörült Zagoria magyar mintára szervezett megyék képezték, míg Dalmatia és Croatia a következő shupánságokból állottak: Vinodol, Modrus, Breber,

Busán, Dresnik, Tinnin (Knin), Gechke (Zeng), Színin, Cettina, Licca, Corbavia (Morlachia), Dubica. Midőn a következőkben a „báni hivataliról szólunk, rendesen az említett tartományok bánjai állanak lelki szemünk előtt; a kisebb bánságokról csak utóbb fogunk egyetmást elmondani.

Ha szemügyre vesszük mindenekelőtt azon szerepet, melyet eleitől fogva hazánk alkotmányában a bán viselt, úgy az azon korbeli okmányokból és egyéb kútfőkből világosan látjuk, hogy mióta e méltóság honi *főméltóságáink* közé helyeztetett, mindig ezekkel *hasonrangunak* tekintetett. Géza korában (1141—1161) a bán a „principes“ „nobiles regni“ „ministriregis“ között szerepel. III. István idejében (1161—1173) a főnemesek- „jobbagyones“ és „ministri“, Imre és Endre (1205—1235) alatt a „magnates Hungariae“ közé tartozott s utóbb, midőn az említett kifejezéseken kívül a főranguak és főhivatalnokok „barones“ és „honesti domini“ címekkel illettettek, a bánról szinte e kifejezések használtattak.

De nemcsak hogy e címet viselte; a bán mint tartományában, mint a királyi udvarban fontos személy volt. Jelesül tagja volt a királyi tanácsnak, melyet a király fontos alkalmakkor egybehívott; számos okleveleink bizonyítják, hogy királyaink az ősi szokást megtartották. Különösen a báni tartományokat illető ügyekben élt a király a bán tanácsával; az ily ügyekről szóló oklevelek az ő aláírásával láttattak el vagy legalább tudtával adattak ki.

A bán rangja az országos méltóságok közt nem biztosan meghatározható; tartományában a magyarországi nádorhoz hasonló hatásköre volt, de a királyi udvarban, az országos ünnepélyekben stb. egyszóval rangban a nádor után állt. Csak az bizonytalan, váljon előbbre való volt-e mint az országbirák s a tárnokok? — néha megelőzte őket rangban, máskor meg utánuk állt.

E rangzavar megfejthető onnan, hogy egyátalában csak szokásjog következtében s a királyok önkénye által, de nem tiszta törvény-szabványok által íratott körül a főméltóságok hatásköre és egymáshoz! viszonya.

Valamint a többi főhivatalnokot, úgy a bánt is teljes szabadsággal nevezhette ki a király; az arany bulla a királynak

ebbeli jogát csonkítatlanul hagyta. Azonban a bán hatáskörének kisebb nagyobb terjedelme is nagyrészt a királynak s a körülötte lévőknek *személyes erélyétöl* függött. A két ország és Slavonia egyesült bánsága fényesb volt mint akár ezeknek egyike vagy akármely más, kisebb bánság. Maga a báni hivatal nem volt élethossziglani, mert egy egy bánnak hivatalban! maradása a királytól függött. Csak e kor vége felé Endre idejében történt, hogy a dalmát bánság Brebiri Pál gróf családjában örökölhetövé lön (1293.)

A bánok száma átalában s egy bánság bánjainak száma nem volt meghatározva. A bán ősi szokás szerint főhivatalnoki minőségénél fogva két hivatalt viselhetett; így volt *Bélus* 1149-ben bán, 1159-ben bán s nádor, 1183-ban Dénes *lián* és *bácsi* főispán, 1190-ben Calanus pécsi püspök és bán, 1199-ben Miklós bán és zalai főispán épugy Benedek stb; az aranybulla 30-ik pontjában világosan mondja: „item praeter hős quatuor jobbagyones scilicet palatinum, *banum,* comites curiales, regis et reginae duas dignitates nullás teneat.“

Ez *átalánosságok* után a báni teendőket, a mennyiben árpádkori emlékekből ismeretesek, itt valamivel részletesben eléadjuk.

A bán mindenekelőtt *közigazgatási főnöke* volt tartományának, mint ilyen a horvát közgyűléseken, melyek ősidők óta a bán elnöklete alatt tartattak, elnökölt. E gyűléseken vitattak meg hajdan a horvát királyok rendeletéi, s csak ezután bocsáttattak közre a shupánok és bán aláírásával ellátva. A római eredetű tengeri városoknak kiváltságaik által volt biztosítva autonómiájuk, csakhogy itt is a dalmát bán gyakorolt némely jogokat. Slavonia eleitől fogva hazánk integrális része volt s nem valószínű, hogy eleitől fogva voltak volna önálló congregatiói, s hogy jött, hogy mégis a 12-ik század végén és 13-ik elején már ott is úgynevezett „generales congregationes“ tartattak, nem egészen világos. Hazánkban azon szokás, hogy több megye a nádor vagy más ily főur elnöklete alatt egybegyült, csak utóbb kezdett dívni s csak rendkívüli alkalmakkor; *így* nem tartom megmagyarázhatónak a slavon gyűléseket. Inkább onnan, hogy Slavonia s Croatia gyakran *egy* bán kezében volt egyesítve s tehát a slavon ne-

mesek a horvátok gyűlésein résztvettek, szeretném a slavon gyűléseket származtatni; de ez is csak feltétel, ámbár alapos feltétel; mert például az 1270-ben és 1279-ben tartott generális congregatiók „totius Slavoniae“ gyűlései voltak, mely elnevezés alatt, mint föntebb érintők, ez időben Croatia is értendő. E gyűléseknek statutárius joguk volt, azaz csakis statútumok hozatalára voltak feljogosítva, a bán hívta azokat össze s elnökölt, de a gyűlésnek nem volt felelős.

Egyházi ügyekbe avatkozni a bánnak nem szabadott; ez iránybani tulhatalmaskodása ellen a zágrábi püspöknek mindenféle kiváltságok és jövedelmek adattak királyaink által.

A bánnak keze egyébként is a sok kiváltságos helységek által meg volt kötve; így, hogy csak egynéhány esetet említsünk, kapta Endre Vegliai Jerindó gróf 1194 ben az egész Vinodolt és Modrust családi birtokul; 1220-ban letelepedett Szamobor és Petrinia lakosai a bántól függetlenül választhatták főnöküket, ily szabadalmaik voltak a tengeri városoknak is; 1234-ben Verőce lakosai feljogosittattak „nec victualia Báni, quae zoluismoae vocantur dare teneantur stb.“

De különben a bán is állíthatott ki kiváltságleveleket, tehetett alapítványokat és ajándékokat; csakhogy a nagyobbakhoz a király beleegyezése kellett. A bán a közigazgatás élén állott; ez Slavoniában megyei szerkezet, Horvátországban a shupaniak intézménye által történt; és ez sokáig tartott, míg ez utóbbi feudális slmpániák is magyar megyék mintájára átalakultak. Határozott pénzbeli fizetése nem volt a bánnak; valószínű hogy ő a királyi adókban részesült, mint péld. „zolousma“ és „casen“-féle adókban, melyek 1193- és 1234-iki oklevelekben említetnek; ezenkívül ha hivatalbeli utazásokat tett, lovak szolgáltatására, saját személyének és kísérőinek eltartására voltak kötelezve az alattvalók. Gyakran jogtalanul iparkodott a bán jövedelmeit szaporítani s visszaélt hatalmával; erre vonatkoznak a számos oklevekben (1158, 1163, 1171, stb.) előforduló intések: „ne liceat molestare“ s hasonló kitételek. Rendesen hatalma az első időkben soha nem terjedett túl báni területén, kivéve hogyha még egyéb országos hivatalt viselt.

A bán egy további fontos teendője a *bírói hivatal* volt.

Valamint hazánkban a nádor, úgy ö a bánságában járta be a helységeket; ítéleteiben zsinórmértékül szolgáltak neki az idő által szentesített szokások, másodsorban törvényeink. Néhány pörnek emléke fönmaradt ez időből, melyeket a bán eldöntött.

Döntvényeit ünnepélyes okmányba foglalta s annak másolatait szétküldte a megyei bíróságoknak; ítéletei saját báni pecsétjével láttattak el. .

Tartománya bírái előtt nem tartozott törvényt állani, csak a nádor vagy a király által megbízott egyéb bíró vonhatta öt maga elé. Bírói működésében az általa kinevezett al-bán segité őt; első al bán volt Ahnerik 1220-ban.

Harmadik főszerepe volt a bánnak *a katonai.* Igen fontosak voltak ebbeli kötelmei. Mert mióta Dalmatia, Croatia, Slavonia, Bosnia, Servia stb. egészben vagy részben hazánkhoz tartozott, soha nem volt vége a harcoknak e tájakon.

A velenceiekkel, görögökkel utóbb a törökökkel folyt a háború. Ez alkalmakkor mindig a nevezett tartományok voltak megtámadva — természetes, hogy ott a katonai vezérlet fontos hivatal volt.

Slavoniának honvédelmi kötelmei ugyanazok voltak mint hazánkéi, várkatonasága és nemessége védte azt. Horvátországnak azonban nem lévén tartós várkatonasága, nem municipiumai, nem főispánjai, nem kisebb birtoku királyi vitéz szolga-rende: hada máskép alakult. Itt az egyes shupánok kötelessége volt emberek állításáról gondoskodni; itt is, ott is az összes hadak élén a bán állott.

Hazánk alsó részeinek védelmére *a* nevezett három bánságon kivül még *kisebb bánságok* is léteztek; itt tartjuk helyén azokról néhány szót említeni. Bosnia kivételével és talán eltekintve Servia s Bulgáriától a kis bánságok csak később keletkeztek s valószínűleg harcászati szempontoknak köszönik lételöket. E kisebb bánok nem voltak oly fontos személyek mint a d. h. sl. bánok; de azért mégis nem vonható kétségbe, hogy sokszor fontos szerepük volt, mi onnan is látszik hogy némelyeik az országos méltóságokhoz számíttattak. E kis tartományok szinte a hon határán feküdtek s talán mintegy utánzásul nyerték a ban a tus nevezetet; szinte távolra estek a köz-

ponttól s célszerű volt bánjaiknak a főbánokéhoz hasonló hivatáskört engedni.

Tekintve legelőször Bosniát, ez már Kálmán idejében tartozott hazánkhoz, II. Béla fiára Lászlóra bízta, II. Géza s utódai alatt pedig Pray szerint Borich volt ott bán; utána Culinus és Mikkés következtek. III. Béla korában a király címei közt ott van Rama is; a valóság felelt-e meg a címnek? aligha! Legalább Imre idejében Endre foglalta el Bosniát, melynek Culinus bánja volt; V. István alatt László, IV. László alatt anyja Erzsébet volt kormányzója Bosniának, mellette István mint bán működött. 1291-ben Bosnia egyidöre megszűnt bánságnak lenni; mert Dragulinus István szerb fejedelem az akkor hazánkban lévő zavart felhasználva Bosniát elfoglalta.

Említendő még Macsove vagy Machow; ez vár volt Serviában, Bosnia közelében feküdt a Drina folyó jobb partján; a hozzátartozó föld a Kolubráig terjedt. E vár első parancsnoka IV. Béla sógora Radislaus galíciai helytartó volt, utóbb fia volt „Dux de Machove.“ Csak később nevezték e vár parancsnokát bánnak; néhány machovi bán nevét tudjuk. Mind a bosniai mind a machovi bán Magyarhonnak zászlós urai közé tartoztak.

A Szörényi bánságról nem tudni bizonyosan, váljon Imre állította e fel vagy sem. Valószínűbb hogy IV. Béla visszajövetele után alapította: ez Bartalnak is véleménye. Timon úgy vélekedik, hogy az már a tatárok pusztítása korában létezett. A tatárok elpusztították és Béla azután a várt s környékét Szt. János lovagainak adta; de ők sem bírtak az ellenség hatalmának ellenállni és elhagyták a várt. A magyarok közül ezután az egy Hederváry Lőrinc országbírót és mosonyi grófot kivéve, nem akarta senki e vár védelmét magára vállalni; a nevezett férfi 1244-ben volt bán, mit egy érdekes okmányból látunk, melyet azonban itt hosszússága miatt nem közlünk. Hedervárytt azután többen követték a bánságban, mely a bolgárok és oláhok folytonos ostromainak ki volt téve. A Szörényi bán is számítatott az országzászlósok közé.

Igen keveset tudunk a bronchi és krutsói (kruchowi)

bánságokról; kisebb várak voltak ezek Bosniában s többnyire a bosniai bánsággal egyesítve. Só és Wazara szinte Bosniában feküdtek, egy 1273-ki okmány Henriket említi mint ezeknek bánját. A nándorfejérvári, sabáci stb. bánok csak utóbb a török időben szerepelnek.

Ennyit a kisebb bánságokról az Árpádok idejében; a nagyobb bánságok jelentőségét ez időben fokozá az, hogy szokásos volt *királyi családbeli ivadékokat* különösen a bánságok kormányzásával megbízni. Már István korában láttuk, hogy szt. Imre „Dux Slavoniae“ volt; utóbb már nem csak cim, hanem valóságos uralom volt az ottani kormányzás. A királyok majd fiaikat küldték, majd fivéreiket, majd rokonaikat s anyjukat. Ezek néha majdnem önálló fejedelmekként szerepeltek s gyakran saját udvartartásuk is volt; nem természetes-e, hogy ez a bánok állására jelentékenyen befolyt? Mi csuda tehát, hogy a bán oly időkben a nádor hasonmássá vált s „királyi herceg“ vagy „király“ nem létében is törekedett azon szerep után! Nem is maradhattak ki következményei ezen intézménynek; a báni hatáskör mindinkább tágabb és tágabb lön és a 13-ik század vége felé majdnem bánoktól függött a királyok sorsa hazánkban.

III.
A báni méltóság a vegyes házbeli királyok alatt.

Az Arpádház kihaltát követő zavaros időkben fontos szerepük jutott a bánoknak, — mindegyik trónkövetelőnek saját bánja volt, míg 1309-ben Robert Károly a hozzá átpártolt Brebiri grófok segítségével nyerte el a királyi koronát. E király gyakori koronázásában mindannyiszor közreműködik a bán s a bánnak koronázásban! cselekvő részvétét ez időből származtatnám; a bánnak jutott az ország almájának kézbentartása és Zsigmond óta díszruhába öltözött fényes bandérium élén szokott a koronázásra jönni.

Régi rangját ez időben is megtartotta a bán; Mátyás óta a hivatalbeli és természetes bárók közt különbség tétetett, a bán az előbbiekhez tartozott Verbőczy isi. 94-ben mondja:

„zászlósok tehát, kiknek nevei régtől fogva a rendeletekbe és királyi megerősítő levelekbe szoktak igtattatni, Magyarország nádora, Dalmatia, Croatia, Slavonia bánja, erdélyi vajda és a székelyek grófja, Szörényi bán stb.“ A bán rangja világos, ö a harmadik zászlós ur; kinevezési jogát a királynak az 1444:2, 1492:8, 1525:29 körülírják. Csak *egy* esetben választották a bánt, ez is törvénytelenség volt. Eberhard zágrábi püspök volt e megválasztott bán, (1403) ő magát „totius Slavoniae constitutus a regnicolis banus“nak nevezte. Bánnak oly személy szokott kineveztetni, kinek a bánságokban fekvő birtoka volt; Perényi nádort 1513-ban azért nem akarták elismerni bánnak, mert Horvátországban fekvő birtoka nem volt. Elet hosszára csak *egy* bán, Ernst János 1473-ban neveztetett ki, de ez is néhány év múlva meghalt. Esküjét a magy. országgyűlés határozta meg (1435:6); a királynak engedelmességet esküszik (1486:73) királyi biztos vezette őt be a tartományi gyűlésen és ennek színe előtt a templomban szokta hivatalbeli esküjét letenni. A bánnak mindig honfinak kellett lennie, különösen a végvári bánok (1471:6) idegenek nem lehettek; régi jogát, hogy két országos hivatalt viselhet, megerősité II. Ulászló (1498). Évi díját nem tudjuk; Corvin János mint bán 10000 ezüst forintot kapott, 1524-ből pedig tudjuk hogy Horvátország bánjai és várainak ellátására évenkint 32000 arany kellett, fizetését a bán a kincstárnok kezéből vette. (1518 trvc.)

A bán hatáskörét, melyet mint föntebb említők, számos kiváltságok sokban megszorítottak volt, Robert Károly egy 1325-iki ünnepélyes levele „Quod tantum magis“ visszahelyezte, mely a kivételességeket eltörölte. Egyedül a tengeri városok maradtak meg kiváltságos helyzetükben. Az egyháziakba való avatkozása a bánnak újra meg újra törvénycikkek által megtiltatott, nevezetesen az 1435:21, 1439:21, 1486:37 által.

A horvát *közgyűlések* ez időben átalakulást szenvedtek, miután a shupániak is megyékké változtak lassanként. A slavoniai közgyűléseket Zsigmond 1395-ben rendszeresité, Zágráb, Kőrös, Varasd nemessége volt jelen azokon és Zagoriáé, míg Mátyás ez utóbbi megyét Varasdba be nem keblezte. A 15-ik században a törökök elleni védelem nagyobb erőkifejtést és az eddigieknél célszerűbb intézkedést igényelvén; a

magyar megyék közül Verőce a slavoniai bánság erejének növelésére jeleltetett ki ideiglenesen; ez összeköttetés folytán a slavoniai rendek tartománygyülésére is megbivattaték, anélkül hogy e megyét illetőleg a magyarországhozi kapocs megszűnt volna.

Mátyás idejében 1481-ben volt Zágrábban ily tartományi gyűlés, melyen Verőce karai és rendei is jelen voltak; 1526-ban szinte gyüléseztek e megyék együtt Batthyány Ferenc bán elnöklete alatt. Ez időben a slavon tartomány gyűlés már mindig a horvát-dalmatiaitól külön válva tartatott meg, ha mindjárt *egy* bánja volt ez országoknak. Ha a király úgy akarta vagy a veszély megkívánta, a bán hatalma Magyarhon egyéb alsó részeire is terjedett; de ebből azt nem következtethetni, mintha ama részek de jure a slavon vagy horv. bánsághoz tartoztak volna.

Birói ügyekben Robert Károly szinte 1325-ben régi jogkörébe helyezte vissza a bánt. 0 ünnepélyesen kijelentette, hogy minden a Dráván túl, a bánságban lakó honpolgár, akár nemes akár nem nemes, bármi fényes állást foglaljon is el, a bán bíráskodásának legyen alávetve; hogy semmi bíró sem avatkozhatik a báni jogkör alá tartozó perekbe, és bármi ítéletet hoznak ily ügyben az semmis.

Lajos e rendeletet 1359,- 1364,- 1377-ben erősítve, hozzáteszi, hogy a bánság lakosai nem kötelesek akármely drávántuli bíró széke elé állani, hanem csak a bán vagy helyettesétől felelősségre vonhatók; ha pedig ezeknek Ítéletével meg nem elégednek, a kir. kúriához felebbezhetnek. E rendeletet Zsigmond is megerősité 1395-ben és 1405-ben a Chasmai káptalan előtt; Mátyás pedig a Cilleyek Varasdon tartott külön bíráskodását is megszüntette, rakoncátlankodásaik miatt Varasdba beleolvasztván Zagoriát. (1486:50) Mátyás egyébként már 1467-ben megerősítette volt a báni bíráskodásról szóló okmányt, hozzátevén, hogy a bánnál a kúriánál fizettetni szokott taksák fele fizettessék.

A „báni tábla“ cikk írója a magy. egyet. Encyclopaediában az octavalis táblát e korból származtatja, véleményem szerint helyesen; a báni bíráskodásra vonatkozik az 1486: 3, 6, 68; 1492:42. A Slavoniában is néha tartatni szokott

„judicium palatinale“-féle rögtönbiróságot Mátyás (1486) megszüntette; megengedte, hogy az általa alapított legfőbb törvényszékhez a bán is megjelenhet, ha épen a királyi udvarban volt vagy a király őt meghívta. A báni protonotariust (ítélőmestert) a nemesek választhatták, 1398,- 1438,- 1465-iki oklevelek szerint; de az 1486:72 és 1492:42 kimondták: „ut sibi protonotarium electent, electum bano praesentent.“ Az octavalis táblára vonatkozik az 1500:6 és III. 6.

Igen élénk részt vettek a bánok e korszakbeli harcokban, például Lajos dalmatiai és olasz háborúiban, utóbb a török háborúkban. E háborúkban mintegyre nagyobb fontosságra jutottak a végtartományok; 1477-ben pedig nagy lévén a veszély Mátyás Thúz és Egerváry bánoknak megparancsolá, rendezzenek közfelkelést; II. Ulászló 1497 megparancsolja „in casu necessitatis primum praelati et barones suas gentes penes banum deputare teneantur,“ a törökökre mondja U. 1496-ban „vix earn regionem unquam ingreditur, quin accepta gravissima clade et calamitate ex eodem regno nostro cédát. “ Slavonia akkor kapta a „regnum“ címét s mostani címerét.

A bán a csatában fövezéri rangot viselt, bandériumával (lásd Ulászló III. 24 c. 4 §; 1433:4; 1498:21) első sorban harcolt; a király jelenlétében a jobb szárnyat szokta vezényelni és mikor a csata akár szerencsésen akár szerencsétlenül végződött, ö fejezte be a hadat. Báni tartományában fekvő erősségek elöljáróit a király tudtával ő nevezte ki, ő gondoskodott azoknak illő állapotban! tartásáról. A bandériumok fizetéséről a király gondoskodott, mint Mátyás király jövedelmeinek lajstromából tudjuk; bandériumaik voltak a horvát d. sl. bánon kívül a nándorfejérvárinak, mambóinak stb.nek, míg léteztek.

A törökök előnyomulása véget vetett majdnem valamennyi kisebb bánságnak s megcsonkította a nagyokat. Servia majdnem egészen kezükbe került, a belgrádi várt s környékét elfoglalták, épugy a macbovit. A machovi bánság helyében Mátyás a szerémit állította fel, Ulászló alatt rövid időre életbe lépett ismét, de a törökök újra elfoglalták.

Midőn a törökök Erdély déli részeit kezdték pusztítani,

elfoglalták a Szörényi várt is és ezóta ez is eltűnt a bánságok sorából; falai még 1762-ben a Tráján hídja közelében Turn-Severin falun alól láthatók voltak. Mátyás helyében utóbb a temesi grófságot mint határvidéket szervezte.

Bosnia is súlyos harcok után a törökök kezébe került; ez már 1366 óta királyság és félig souverain állam volt. A Mátyás által ott alapított jajcai és sabáci bánságok szinte odavesztek. A horvát és slavon végvárak tehát, mint mondók, nagy fontosságot nyertek, és még 1507:5 és 1518:21 azt határozták, hogy csak érdemesült magyar embereknek adassanak a várak s egyikök halál büntetés fejében mindig a várban legyen.

De e törvénycikkek mitsem használtak, a törökök majdnem évenként berontottak Horvátországba, ha fegyverszünetet kötöttek is Magyarországgal, mégis folytatták támadásaikat, azon sophismával mentegetve magukat, hogy ez országok nem részei Magyarországnak. Az tény, hogy a magyar hatalom e vidékeken ekkor veszendő félben volt; vajmi szegényes volt ott a bánok helyzete! A király pénz és emberek szűkében lévén, kényszerült a végeket idegen kezekre bocsátani; mi volt e ténynek és a mohácsi vésznek eredménye, azt a habsburgi korszak mutatja.

IV.
A báni méltóság a Habsburg házbeli királyok alatt.

Mintha a sors a báni méltóság vesztét akarta volna, úgy egyesült ellene minden: a velenceiek, a törökök és az osztrák kormány a báni méltóság megnyirbálására és ha lehet megszüntetésére törekedtek.

A velenceiek már 1420 óta (habár soha háborítatlanul) bírták a báni tartományoknak majdnem legnevezetesbikét, Dalmátiát; megtartották 1797-ig és azóta is a horvátok ismételt kérelmei dacára sem kapcsoltatott vissza a báni területekhez.

A törökök hazánk birtoka után sóvárogva, e tartományokat is iparkodtak megnyerni. Lajos Ferdinandot kérte se-

gitségadásra; ö megtette, de nem önzetlenül, mert alatta s utódai alatt e tartományok önállósága s a bán hivatásköre az osztrák önkénynek majdnem teljesen áldozatul esett.

Ferdinand több horvát várt a mindinkább terjedő török foglalások ellen várkatonasággal látott el; élükre helyezte Katzianer Jánost laibachi főkapitányt. A mohácsi csatát követő véres trónvillongások közt Horvátország mindjárt eleitől fogva Ferdinand részére állott; nem úgy Tótország — ez 1527-ben a dombról gyűlésen Frangepán Kristóf most Zápolya emberének s általa kinevezett slavon bánnak felszólítására Zápolya mellett nyilatkozott, Frangepán halála után leginkább (pénzvágyó) Batthyánynak köszönhette Ferdinand azt, hogy Slavonia őt királyul elismerte. Hálából Batthyányi újonnan 1527 márt. 9-én kinevezte horv. slav. bánnak és a horvát rendekhez a következőket irta:

„..... volentes itaque defensioni ejusdem regni nostri et partium ejusdem subjectarum, quae tam misere ab hostibus sanctae fidei nostrae laceratae sunt, providere, spect. et magnif. fidelem nobis dilectum Franciscum de Battyano Regnorum nostrorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae Banum ..... ereavimus et praefecimus, dantes ei plenam et omnimodam authoritatem facultatem et jurisdictionem, quibus ceteri Báni praedecessores sui ex antiqua consvetudine et praerogativis úti consveverunt. Comraisimus itaque fidelitati vestrae et mandamus, ut deinceps eundem .... pro Bano indubitato agnoscatis et ea qua decet reverentia et honore prosequaminí ipsiusque judicio et jurisdiction! pareatis et obtemperetis. Et ita vos in omnibus erga eum ut erga Banum decet geratis, secus nullo modo facturi.“

Erre a horvátok április 28-iki levelükben a fejedelmet kérték, ne nevezzen ki oly bánt, ki köztük lakni nem akar, mire Ferdinand, csakhogy kedvüket megtartsa, májusban kelt leiratának 6-ik pontjában nekik megengedte, jelöljenek ki neki e méltóságra alkalmatos embert; de B. megmaradt 1536-ig bánnak. Mikor B. ez évben leköszönt, Ferdinand Katzianer által tartományi gyűlést tartatott, melyben új bán volt választandó; de hogy ez esetből a bánválasztási jogra semmi következtetés ne vonassák, Ferdinand *egy* Thurzóhoz intézett le-

velében határozottan kijelentette, hogy a bán kinevezése királyi jog. A gyűlésnek nem volt eredménye; s így üresedésben maradt a báni hivatal, betöltését sürgette az 1536:50 c. 1538-ban Keglevich Péter lett bán, s Ferdinand megelégedését szolgálataival kijelentette egy hozzá intézett 1540-bőli levelével, melyben kimondja, hogy neki társt nem ad a bánságban, fizetésére vonatkozólag ezeket mondja: „A quo ei muneri commodius praeesse possis, decrevimus intertenere tibi trecentos equites levis armaturae, quorum opere pro rerum necessitate utaris; deque intertentione tibi quovis tempore suppeditanda, in proximo conventu, quem in Sclavonia indiximus, una cum nonnullis aliis ági et tractari curabimus: confidentes, utique istius Regni Status nostrae in hac petitioné opteinperaturos fore.“

A báni hatalomkörbei beavatkozás a stájerhoni kapitányoktól indult ki; már Zrínyi Miklós is (1543 —57) a főparancsnokságban osztozkodott Ungnad Jánossal, ki Stájerbonban a császári seregek főnöke lévén „Capitaneus gentium caesarearum in confiniis Croatiae et Slavoniae“ címével élt; székhelyét Varasdon tartotta, alkapitányai Kaproncán, Kőrösön, Ivanichban székeltek. A bán polgári ügyekbeni tekintélyét az 1552:16, 1563:29, 1566:21 §§. megóvták; a tartományi gyűlésen az alkapitányok is megjelentek s annak határozatainak magukat alávetették. Midőn 1567-ben Draskovits és Szluni Miksát egy gyűlés tarthatásáért megkérték, Miksa felelt „quod sua Majestas Banos in veteri consvetudine indicendi horum regnorum diaetas conservare velit, ita tamen: ut Báni hac de prius suam Majestatem reflectant et edoceant, quarumnam rerum tractandarum causa generális illa diaeta indicenda sit.“ Gyűlések tartattak még 1568,- 1569,- 1571-ben is. — A magyarországi rendek már az 1572 II. 7. által szükségesnek látták a bán bírói hatalmát hangsúlyozni, épugy az 1574:18 és és 1575:3-ban.

Nagy aggodalmat idézett elő 1577-ben Károly főhercegnek Tót- és Horvátország hadi ügyeinek igazgatására történt kineveztetése. Károly az általa épített Károlyvárból oly nagy befolyást kezdett gyakorolni a tartományok kormányára, hogy Alapi Gáspár majdnem méltósága címére szorítatván, báni hivataláról lemondott, helyébe Rudolf Ungrád Kristófot nevezte

ki. Ez idegent közelégületlenséggel fogadták a horvátok már azért is, mert féltek hogy Horvátországot Magyarországtól elszakítani és Stájerhonhoz csatolni akarják. Hazánkban is kedvetlenséggel fogadták Károly kineveztetését és 1578-ban megengedték ugyan nagy nehezen, de elhatározták, hogy ő a közös ügyeket a bán tanácsával igazgassa.

Ez időtől kezdődik a végek egészleni elkülönítése; az eddig tótországiaknak nevezett véghelyek ezután varasdiaknak, a horvát véghelyek pedig károlyvárosiaknak hivattak. Mindkettőknek kormányzását belső Ausztria haditanácsára bízták, mely Károly főherceghez mellékeltetett. Rudolfnak 1595-ben szándéka volt a báni hivatalt *végképen* megszüntetni s ezért Erdődy bánnal lemondatott; e terv azonban Tót- és Horvátország oly élénk ellenzésével találkozott, hogy Miksa főherceg tanácsára Stankovánszky Gáspár zágrábi püspök és Draskovich János körös-udvarhelyi kapitány e méltóság újabb megszorításaival kineveztettek bánoknak. Ok sem esküt nem tettek, sem zászlóaljjal nem bírtak, sem különben nem voltak függetlenek. A magyarországi rendek e megszorításokat egykedvűen nem nézhették, kimondták tehát az 1608:11-ben „ut ipsum Banatum sub hac praesenti diaeta cum vetusta sua plenaria authoritate a Dravo usque ad mare Adriaticum bene meritae alicui personae confcrat“ — az 1609:27 és 28 §. pedig hozzáteszi, hogy a bán a főherceggel és nádorral egyetértésben eljárjon.

Rudolf erre csakugyan kinevezte Erdődy Tamást, de beiktatását halasztotta, azonban az országgyűlés az ö rendeleteit kötelezőknek nyilvánította. Az 1613:17 és 28 §. a bán a kapcsolt részek tartománygyülésén királyi biztos általi beiktatását kimondta; az ez évbeli 38 §. kijelenti, hogy minden báni pecséttel ellátott bírói kiadvány hiteles és törvényes erejű; az 1613:13 §. és 1622: inaug. 2 a. 7 p. és az 1630:25 és 44 §§. mindannyi ismétlései a rendek már említett követeléseinek. Az 1635:32 az említetteken kívül azt határozza, hogy ha a bán valamely pörben részes volna, azon pör ősi szokás szerint a királyi kúria előtt tárgyaltassék. III.. Ferdinand koronáztatása alkalmával a báni méltóságon! sérelmek orvoslását az inaug. diploma 1 a. 8 p. 7 c. megígérte; de midőn Ferdinand

ígéretét nein teljesítette, a rendek az 1638:32 §-ban öt esküje megtartására figyelmeztették. 1640-ben Draskovich János lett ugyan bán, de már 1647-ben megint nem volt bán és e miatt az 1647:51 és 148 §§. kimondták, hogy Horvát- s Slavonország nem nélkülözhetik a bírói és egyéb ügyekbeni igazgatást. Midőn 1649-ben Zrínyi Miklós gr. bán lett, megint az 1649:8 és 33 §§-ban a fejedelmet arra figyelmeztették, hogy tartsa meg a hozott törvényeket. Ezek jámbor óhajok voltak; Zrínyi 1659-ben sem volt még hatalma teljes birtokában. S ismét Lipót fölavattatási oklevelébe (I a. 8 p. 7 con.) föl kellett venni e kitételt „De Banatu etiam, quae in eodem art. 11. a. 1608 continentur effectuabit;“ az 1659:45 és 1663:29 §§. pedig a báni bíráskodást szabályozzák.

Zrínyi Miklóst Péter gróf követte, ki természetellenes halállal múlt ki. Helyébe az udvari kancellária egy rendelete által 1669-ben polgári ügyekben a zágrábi püspököt, katonaiakban pedig Erdödy Miklóst nevezte ki báni helyettesekül. Az örökös jogsértegetéseknek vége nem lett s úgy az 1681:62 §. a bán katonai ügyekbeni megszorítása ellen irányul az 1687:70 és 22 §. pedig a bán rangját tisztán meghatározza, a 3-ik helyet az országgyűlésben neki Ítélvén.

1687 körül kerültek vissza az osztrák fegyverek által Pozsega, Valpó, Verőce, Szerém megyék hozzánk; de nem cgyesiték azokat (mint kellett volna) honunkkal, hanem ezek Slavonia nevét nyerték az osztrák tiszti jelentésekben s a nép szólásmódjában és az előbbi slavoniai bánság helyett báni tartomány lett, miután Horvátország legnagyobb része török kézen vala s a neve idők folytán az előbbi Slavoniára átszállt volt. A nevezett megyék az alkotmányos formák mellőzésével Gotthal Péter „báni helytartódnak bízattak kormányára. Ismételt ünnepélyes felszólalások dacára (1705 jun. 25-én; 1709 aug. 23-án; 1712 jun. 1-én; 1722 okt. 18-án és 1722:20, 1729:7, 1741:18-ban stb.) sem kapcsolták e megyéket vissza honunkhoz; hogy a magyar országgyűlés gr. Battyány Ádámot nagy tekintélyű bánt ez országrészek főnökének elismerte, abból, mint az 1753:23-ban olvasható, semmi jogi következmények nem vezethetők le. Az 1699-iki passarovici béke a törökök részéről biztositá számunkra e megyéket; míg Horvátország

legnagyobb része török kézen maradt. Dalmatia folyton a velenceiek birtokában volt.

Már előbb is összekapcsoltatott vala a kulpántuli táj a kulpáninnenivel, a bán hatásköre alá helyeztetett és 1696-ban a horvát- és tótországi rendek és karok a Kosztanicán, Glinán, Dubicán, Jesenovecen és Zrinyben állomásozó határöri kapitányok fölé a bánt mint „Capitaneus in partibus Unnanis et Colapianis“ megválasztották. E végvidék ügyei katonatisztek által vitettek és a bán mellett a bécsi haditanács is befolyt azokra. Maga Lipót is célszerűtlennek elismerte e rendet és egy 1703-iki intézkedésében a báni végvidék az illető megyékbe való beleolvasztását rendelte, — Lipót ez üdvös rendeleté nem teljesült, mivel ö 1705-ban meghalt és megmaradt a katonai kormány. E miatt a tót-horvát rendek és karok panaszt emeltek az 1705—15-ki pozsonyi országgyűlésen és ez a 118 cikkben a Lipótféle intézkedés életbeléptetését rendelte. Az ez évbeli 114 c. kimondja, hogy a bán a harmincad felét a királyi kincstárból kapja. Az 1723:87 és 1729:20 §§. e kívánatok megújításai, az 1741:47 §. hozzáteszi hogy a bán az országban tartózkodjék; a 49 §. pedig a nemesi fölkelés fövezérségében megerösité a bánt. Alkalmat nyújtott ily általános nemesi fölkelésre az osztrák porosz háború; a napóleoni háborúkban az 1805:5 §. a bán ebbeli jogát megerösité; az 1808:1.2 a banderialis lovasság tartását a királyi kincstárból rendeli.

Már 1734-ben III. Károly alatt kezdődött volt a végek rendezése, M. Therézia azt erélyesen folytatván 1750-iki jan. 16-kán kelt királyi diplomával bevégezte. E diploma a bánnak az 1741:47 §-ban kijelelt hatóságát a két gyalog ezredből ée 600 lovasból álló véghelyekre erősité, ezenfelül feljogosítván öt: hogy mint ezredéinek tulajdonosa a magyar korona alá tartozó alkalmas honfiaknak az alezredestől kezdve lefelé, katonai hivatalokat adományozhasson, maga a báni katonaság pedig háborúban a rendes ezredek előjogai- és kiváltságaival bírjon, a kapitányt a rendek és karok válaszszák, az alkapitányt a bán nevezze ki. A báni katonaság tartása azontúl is a tótországi (!) Zágráb, Varasd, Kőrös megyékre rovatott, minthogy addig banderialistákat tartani köteleztettek volt,

háborús időkben azonban a zsoldokat és hadszükségleteket a kir. kincstár szolgáltatandja. 1752-ben a báni őrség I. és II-ik báni ezred elnevezését nyerte és a Kulpa mellett egy 50 mfldnyi terület hasitatott ki számára; úgy történt, hogy 1765-ben, 1769-ben s 1800-ban viszonylagos cserék utján a katonai karok külön területeket nyertek. Az 1791-iki sistovi béke a báni és károlyvárosi véghelyeknek a török Croatiából nevezetes tért juttatott.

A varasdi löparancsnokság még mindig fönállt, az 1790/91-ki rendek hiába sürgették megszüntetését; egy más sérelem volt az, hogy a haditanács a bánnak a tisztek — kinevezési jogát csupán a kapitányok kinevezéséig értelmezvén, valamennyi főbb, törzstisztet maga nevezett ki.

Arról, hogy a bán mindig kapitánynak választassák, gondoskodott már II. József meghagyván a tót-horvát rendek- és karoknak „regno supremum capitaneatum conferendi jus confirmatur *ea spe,* quod illud semper Banis conferent;“ e választás a bán beiktatása alkalmával szokott történni.

Mióta gr. Gyulay Ignác 1833-ban a főhaditanácshoz történt áthelyezésével a varasd-károlyvárosi hadi főkormányszék a bánival egyesitetett: a bán már az összes horvátvidék hadi kormányzójának neveztetett (b. Vlassisch 1832—40, gr. Jellasich 1848—1859), már e méltóság más tábornokra bízva volt (gr. Gyulay távollétében, gr. Haller bán alatt 1842—45), mit azonban az ország és a kapcsolt részek mindig sérelemnek tekintettek.

A bán *közigazgatási* helyzetében nevezetes ujjitások történtek az utóbbi századokban. Mária Therézia ugyanis 1767-ben előbb Varasdon utóbb Zágrábban királyi tanácsot (consilium regium) állított fel Horvátország és Slavonia számára és élére a bánt helyezte. Midőn azonban azon országok hivatalos teendői elégséges tárgyalási anyagot egy külön kormányszék számára nem nyújtottak, M. Therézia 1779-ben a horvátországi helytartótanácsot önhatalmilag a magy. kir. helytartótanácsba beleolvasztá.

A horvát sérelmek közt tehát 1790-ben ezt is találjuk fölemlítve; hozzáteszik azon kérelmet, hogy a magyar helytartótanács keblében egy horvát osztály alakíttassák és ekkép

folytatják. „Comiti verő Bano, argumento etiam art. 42:1492 dum ad illud conparere poterit, competens dignitati suae sessio et votum assignetur“ ezenkívül azon jogot kérték a bán számára, hogy tartományi gyűlést bármikor egybehívhasson. E kívánságokra az 1791:58 ekkép felelt:„.... statuitur..... ut item tam in gremio ejusdem consilii, quam in statu subalterno, ex iisdem Regnis individua in justa proportione applicentur; Domino praeterea eorundem Regnorum Bano, dum ad illud comparere poterit, competens dignitati ejusdem sessio et votum assignetur, Municipalibus eadem Regna in concreto respicientibus negotiis, porro quoque in generalibus eorundem Regnorum Congregationibus, quae cum praevio annuto Régió celebrandae venient pertractandis.“ A horvátok azon kívánságát is, hogy egy bán kimúlása után maguk választhassák az új bánt, mint a fejedelmi jogokkal meg nem egyeztethetett elveték a rendek.

ügy mint a többi föméltóságok hatáskörét, a bánét is az 179$^{ü}/_{qi}$: 24 újra erösité. Ha a bán távolléte hosszabb ideig tartott, mint előbbi időkben úgy most is szokásos volt *bánhelyetteseket* kinevezni; így voltak báni helytartók gr. Keglevich Péter, gróf Draskovich J. utóbb bán, gr. Erdődy L. főkapitány, gr. Battyány Adám utóbb bán, gr. Nádasdy Ferenc bán kimúlta után 1783-iki aug. 17-kén gr. Eszterházy Ferenc lön bán, de miután magy. kir. kancellár is volt egyszersmind és így folyton az udvarnál kellett maradnia, helyébe gr. Széchényi Ferenc volt kőszeghi kerületi táblai ülnök lön „locumtenens banális officii*igy* újabban Alagovich Sándor s báró Rauch. A báni helytartónak a három ország zászlója és sceptruma át nem adatik, sem a nemesség a zászlót eleibe nem viszi, mit kizárólag csak a bánnak teljesít. Midőn 1715-ben a *báni tábla* szerveződni kezdett, a bán annak elnöke maradt; az új törvényszék hatásköre Horvát-Tóthonra (a drávántuli megyéket értve e nevezet alatt) terjedt; az 1715:121, 1723:27, 1727 febr. 7.-utasítás és 1729:31 tartalmazzák a részletesbeket ez iránt.

Első folyamodásilag előtte megindittattak az u. n. táblai vagy hosszú folyamú, nevezetesen a gyökösségi, kiváltságok-

roll, érvénytelenítési szerződések és végrendeletek ereje és értelme iránti pörök; de mint hajdan nem a báni táblához tartoztak a pártütés, fölségsértés és hűtlenség! pörök, melyek a kapcsolt részekben is a királyi tábla illetékességéhez tartoztak; másod folyamodásilag tárgyaltattak a kapcsolt részek törvényszékeitől fölebbezett polgári és büntető pörök, kivéve a szab, királyi városok polgári poréit, a csőd és váltópöröket, a bányapöröket, a zágrábi egyház pőréit stb. A fölebbvitel a kúriához és ezután a hétszemélyes táblához történt, a kapcsolt részek kérése 1741-ben, hogy a fölebbvitel a hétszemélyes táblához történjék, csak 1807:9 által teljesült.

1848 ban a dicasterialis rendszer megszűnvén, a báni méltóság hivatáskörére nézve is egyes változások határoztattak meg. Megszűnvén a helytartótanács, a bán megszűnt ennek tagja lenni s az 1848-ki III: 23. §. gondoskodott róla, hogy az államtanács alakításánál a bánnak az 1791:58 §. értelmében a helytartótanácsnál bírt szavazati joga szemügyre veendő. Az V:55 §. a végvidék rendezéséig az országgyűlési követek választási módjának meghatározását a drávántuli ezredekben a bánra bízta. A XXIII: 9. §. szerint a kapcsolt részekben a nemzetőrségi törzstiszteket a honvédelmi miniszter ajánlata szerint a bán kinevezi; a XXIII: 10. §. a nemzetőrség fővezérségét a kapcsolt részekben szinte a bánra ruházza, ilyennek nem létében a bánhelyettesre. Az 1848-ki törvények ismeretes okokból a kapcsolt részekben nem jutottak érvényre.

Az akkori bán .lellasich b. ismételt felszólítások dacára is nem akart a magyar minisztériummal a kapcsolt részeket illető ügyekben értekezni. Horvátország 1848-ki szeptember 11-ke óta nyílt erővel elszakadván honunktól, a törvény által nem indokolható térre lépett s az azóta 1867-ig ott történtek *hazánk* törvényeiben nem lelnek támaszpontot.

Zágrábban cs. k. főtörvényszék állíttatott fel, melynek a bán elnöke lett; egy 1856-ki császári rendelet a bánnak „bán Horvát- és Tótországban főkapitány, Horvát- Tót- és Dalmátország kormányzója és hadi parancsnoka és Fiume kormányzója“ címét adja és a helytartósággal járó jogokat. Az 1860-ki október-diploma folytán, az 1861-ki márt. 14- és

27-ki legfelső elhatározások által egy horvát-daimát-slavon helytartótanács állíttatott fel, melynek a bán elnöke lett; utóbb a horvátok kívánalmára ez horvát-slavon udv. kancelláriává átalakult, mely még most is tengődik.

Ez volt, rövid vázlatban előadva, a báni méltóság sorsa századokon át; avatottabb tolira bízzuk kimerítőbb és tökéletesb monographiájának megírását. Végül csak azon nézetünknek adunk kifejezést, hogy hazánk egyéb történeti nevezetességű intézményeivel, e hivatalnak is kell esnie, vagy igen lényeges átalakulásokon keresztül mennie. Mert a bírói, közigazgatási és katonai hatalom egy hivatalnok kezébeni összpontosítása, anélkül hogy az felelős volna, mai alkotmányos időnkben merő képtelenség.

Hampel József,
első évi jogász.